

3. OVLADAVANJE LEKSIKOM

Na kraju ovog poglavlja moći ćete:

- prepoznati i objasniti međujezične utjecaje u ovladavanju leksikom
- nabrojati vrste leksičkog prijenosa i potkrijepiti ih primjerima
- prepoznati i objasniti međujezične i međuleksičke interakcije na temelju provedenih istraživanja
- definirati i razlikovati mentalni leksikon, dvojezični mentalni leksikon i višejezični mentalni leksikon
- prepoznati i opisati sličnice te navesti vrste sličnica
- usporediti sličnice i lažne prijatelje
- navesti vlastite primjere sličnica i lažnih prijatelja među ovladanim jezicima.

Ključni pojmovi
<i>leksik, asocijativne veze, receptivno leksičko znanje, produktivno leksičko znanje, leksičko posuđivanje, novotvorenice, leksički prijenos, formalni prijenos, značenjski prijenos, jezično prebacivanje, lažni prijatelji, kalkovi, unutarleksički čimbenici, međujezična interakcija, međuleksička interakcija, leksičke omaške, leksičke pogreške, leksičke jedinice, riječi-stimuli/podražaji, mentalni leksikon, učinak pripremljenosti, dvojezični mentalni leksikon, višejezični mentalni leksikon, metoda navrh jezika, metoda glasnog navođenja misli, razredni diskurs, sličnice, srodnice, zadaci leksičke odluke, međujezični sinonimi, međujezični homonimi, posuđenice, prave sličnice, djelomične sličnice, slučajne sličnice, međujezični homofoni, međujezični homografi, međujezični parofoni, međujezični paragrafi</i>

3. OVLADAVANJE LEKSIKOM

3.1. Međujezični utjecaji u ovladavanju leksikom

Prema V. Cooku i D. Singletonu (2014) učenici J2 jezika već raspolažu konstruktom leksičkog znanja J1 jezika te se njihove mogućnosti za stvaranje semantičkih asocijativnih veza (engl. *associative links*; rus. *ассоциативные связи*) između leksičkih jedinica u prvome jeziku proširuju i na stvaranje istih veza u drugome jeziku. Stvaranje asocijativnih veza između prvoga i drugoga jezika moguće je i kada se radi o sasvim različitim skupinama jezika (Cook i Singleton, 2014: 43). Ovdje autori imaju na umu ovladavanje samo dvama jezicima, ali kada je riječ o ovladavanju više jezika, asocijativne veze leksičkih jedinica mijenjaju smjer kretanja³⁶ i stoga je ponekad teško pratiti otkuda dolaze takve veze, tj. olakšavaju li one ili otežavaju višejezičnim učenicima ovladavanje leksikom na nastavi stranoga jezika.

S. Gass i L. Selinker (2008) ističu važnost leksika u ovladavanju stranim jezikom smatrajući ga važnom jezičnom sastavnicom za učenike. Dobar pokazatelj toga, kako autori navode, korpusi su učeničkih pogrešaka koji pokazuju da su leksičke pogreške učestalije od gramatičkih pogrešaka u međujeziku učenika. Govoreći o leksičkom znanju drugoga jezika, ono se može podijeliti na receptivno i produktivno. Prema S. Gass i L. Selinkeru (2008) receptivno znanje uključuje sljedeće elemente: prepoznavanje riječi u pisanju ili govorenju; poznavanje općeg, kao i specifičnog značenja riječi u određenim kontekstima; poznavanje neke riječi u svim svojim oblicima. Produktivno leksičko znanje, za koje je karakteristična veća specifikacija, uključuje: poznavanje točnog izgovora, ali i sricanja riječi; poznavanje njenog jasnog značenja u različitim kontekstima; poznavanje točne upotrebe pojedine riječi.

Ispitivanja leksičkog prijenosa između dva jezika sežu još u šezdesete godine 20. stoljeća kada su se lingvisti bavili jezicima u kontaktu (Weinreich, 1968) te su najprije bila povezana s leksičkim posuđivanjem ili novotvorenicama, jednim od najčešćih primjera leksičkog prijenosa. Leksičko posuđivanje možemo definirati kao preuzimanje neke leksičke jedinice iz jednog jezičnog sustava u drugi. Za novotvorenice rabi se i naziv neologizmi, a odnose se na posljedicu otvorenosti nekoga jezika i njegove spremnosti da prihvati nove riječi koje se „uvoze” zajedno s novim pojmovima (v. Muhvić-Dimanovski, 1998: 495). Takve pojave promatrale su se uglavnom kod dvojezičnih govornika u prirodnoj sredini, a kasnije su se proširile i na razredni diskurs. H. Ringbom (1987: 115) smatra da leksički prijenos znači da je učenik pretpostavio identitet semantičke strukture između riječi u J1 i riječi u J2.

Zanimanje za istraživanje leksika i njegovu bitnu ulogu u procesu ovladavanja stranim jezikom sve više raste (Otwinowska, 2015; Woll, 2019). Tako i glavnim predmetom većine psiholingvističkih istraživanja u području ovladavanja stranim jezikom postaje ispitivanje leksičkog prijenosa.

³⁶ V. potpoglavlje 2.5. i 6.1.

Za S. Jarvis i A. Pavlenko (2008: 72) leksički prijenos je utjecaj poznavanja riječi u jednom jeziku na poznavanje ili upotrebu riječi u drugome jeziku. Isti autori smatraju da su novija istraživanja, koja u fokus stavljaju leksički prijenos, povezana sa sljedećim aspektima jezičnog prijenosa takve vrste: prijenosom povezanim s morfofonološkim i semantičkim pogreškama; učincima međujezičnih utjecaja povezanim s leksičkim prikazivanjem, dostupnosti i aktivacijom; prijenosom odabira riječi, tj. pojavom, kako objašnjavaju autori, koja uključuje nekoliko dimenzija poznavanja riječi istovremeno (Jarvis i Pavlenko, 2008: 75). U udžbeniku ćemo više pažnje posvetiti prvoj vrsti leksičkog prijenosa, a to je prijenos povezan s morfofonološkim i semantičkim pogreškama. Radi se o prijenosu s obzirom na oblik riječi (formalni prijenos) (engl. *transfer of form*; rus. *формальный перенос*) i prijenosu značenja ili semantičkom prijenosu (engl. *transfer of meaning*; rus. *перенос значения, семантический перенос*) (Ringbom, 2001). Najčešće pogreške koje su odraz leksičkog prijenosa s obzirom na oblik jezična su prebacivanja (engl. *language switches*; rus. *языковые переключения*) i lažni prijatelji (engl. *deceptive cognates, false friends*; rus. *ложные друзья переводчика; межъязыковые омонимы*). Značenjske pogreške u leksičkom prijenosu su kalkovi ili posuđeni prijevodi višerječnih jedinica (engl. *loan translations of multi-word units*; rus. *займствованные переводы многочисленных единиц слов*) i semantičko proširivanje (engl. *semantic extension*; rus. *семантическое расширение*) (ibid.)³⁷.

Prikazujemo Ringbomovu tablicu pogrešaka leksičkog prijenosa s obzirom na oblik i značenje koju je predložio H. Ringbom (2001) na temelju Nemserovog (1998) modela leksičkog razvoja.

³⁷ Prijevodi vrste prijenosa na ruski jezik naši su (op. a.).

Tablica 3.1.Prikaz pogrešaka leksičkog prijenosa: oblik nasuprot značenju prema H. Ringbom (2001: 64)³⁸

Vrsta prijenosa	Osnovni uzrok prijenosa	Prijenos oblika ili značenja	Iz kojeg jezika	Primjeri
Jezično prebacivanje i tvorenice	Nedovoljna svjesnost o ciljnom jezičnom obliku zbog čega se rabi preoblikovana riječ u J2	Oblik (očituje se u nepostojećoj riječi u ciljnome jeziku)	J1 ili J2 (također iz jezika koji učenik ne poznaje tako dobro)	The <i>hillow</i> was hidden in the cupboard (Fi. <i>hillo</i> =jam)
Lažni prijatelji	Svjesnost o postojećem obliku u ciljnome jeziku, ali zbunjenost zbog formalne sličnosti riječi u drugome jeziku	Oblik (očituje se u postojećoj riječi u ciljnome jeziku)	J1 ili J2	We had a large number of <i>bulls</i> and several cups of tea (S. <i>bulle</i> =bun)
Semantičko proširivanje jednosložnih leksičkih jedinica	Svjesnost o postojećem obliku u ciljnome jeziku, ali ne i svjesnost o semantičkim ograničenjima	Značenje	J1, povremeno na naprednom stupnju J2 jezičnog znanja	He bit himself in the <i>language</i> (Fi. <i>kieli</i> =both <i>tongue</i> and <i>language</i>)
Kalkovi višerječnih jedinica (složenice, frazalni glagoli, idiomi)	Svjesnost o postojećim jedinicama u ciljnome jeziku, ali ne i svjesnost o relevantnim semantičkim/kolokacijskim ograničenjima	Značenje	J1 ili moguće i na naprednom stupnju J2 jezičnog znanja	My uncle never married: he remained a <i>youngman</i> all his life (S. <i>ungkarl</i> =bachelor)

Mada se čini da postoje jasne razlike između formalnog i semantičkog prijenosa, kao što i navedeni primjeri pokazuju, u nekim je situacijama vidljivo da će se formalni i semantički prijenos preklapati te da će ponekad biti teško oba razlikovati (Jarvis i Pavlenko, 2008). Moguće primjere takvog preklapanja možemo naći kod djelomičnih sličnica, slučajnih sličnica i lažnih prijatelja.

U procesu ovladavanja stranim jezikom nije samo izazovno promatrati leksičke pogreške u srodnim jezicima, tj. jezicima koji su po svojoj strukturi vrlo slični, već i nesrodnim jezicima.

Jedan od primjera istraživanja pogrešaka na leksičkoj razini u nesrodnim jezicima je istraživanje L. Cvikić (2007), a cilj autoričinog istraživanja bio je ispitati unutarleksičke čimbenike (engl. *intralexical factors*; rus. *внутрилексические факторы*) koji utje-

³⁸ Prijevod teksta s engleskog iz izvorne tablice je naš (op. a.), dok su primjeri preuzeti iz izvorne tablice.

ču na ovladavanje leksikom u hrvatskom kao drugom jeziku i odrediti jezični izvor tih čimbenika. Materinski jezik za ispitivani uzorak bio je u jednoj skupini engleski jezik, a u drugoj talijanski jezik. Ispitanici su trebali prevesti riječi s hrvatskog (njihovog stranog jezika) na svoj materinski jezik, engleski ili talijanski. Iako se radi o prijenosu prema natrag, odnosno sa stranog jezika na materinski, rezultati su pokazali nekoliko vrsta pogrešaka, a najčešće su bile one morfološkog karaktera i sličnosti u značenju.

H. Ringbom (2001) govori da se prijenos iz J1 u J2 ne može poistovjećivati s prijenosom iz J2 u J1 jer se oba prijenosa različito očituju, ali to je najčešće vezano uz pogreške na fonološkoj razini. Tako će se na primjer uočiti više J1 pogrešaka na fonološkoj razini, čak i kod učenika na naprednom stupnju učenja stranog jezika, osim slučaja kada korisnik nekog stranog jezika dulje boravi u zemlji govornog područja tog stranog jezika koji je prije i formalno učio i tek tada možemo primijetiti prijenos iz J2 u J1 na fonološkoj razini.

Osim istraživanja jezičnog prijenosa na leksičkoj razini između prvenstveno dva jezika, razvojem novih disciplina, kao što su proces ovladavanja trećim jezikom i višejezičnost, pojavljuju se brojna ispitivanja leksičkog prijenosa i u tome području.

Upravo zbog pojave višejezičnih istraživanja i promatranjem odnosa između više od dva jezika pojedinca, pojam *međujezični utjecaj* sve se više zamjenjuje pojmom *međujezična interakcija* (engl. *cross-linguistic interaction*; rus. *межъязыковое взаимодействие*)³⁹, a u području ovladavanja leksikom on se često zamjenjuje i pojmom *međuleksička interakcija* (engl. *cross-lexical interaction*; rus. *межлексическое взаимодействие*). Prema tome, *međuleksička interakcija* podrazumijeva dinamične leksičke učinke među ovladanim jezicima.

3.2. Od međujezičnih do međuleksičkih interakcija

H. Ringbom (2001: 67) smatra da je pojava J2 prijenosa u jezičnoj proizvodnji J3 osobito izražena u leksiku što može biti rezultat međujezičnog prepoznavanja sličnih pojedinačnih oblika riječi, dok postupci koji su uključeni u prijenos semantičkih uzoraka i kombinacija riječi, poput gramatičkog prijenosa, gotovo uvijek dolaze iz J1.

G. De Angelis (2005: 2) tvrdi da je, što se tiče višejezičnih govornika, malo poznat način na koji oni tretiraju i povezuju jezičnu informaciju iz tri ili više jezika istovremeno, kao i povremeno, te se može pretpostaviti da su kognitivne radnje u višejezičnih osoba izrazito složene i pospješuju njihovo neobično ponašanje u jezičnoj proizvodnji. Autorica to objašnjava sljedećim primjerom. Ako učenik talijanskog jezika kao stranog s J1 francuskim, a s prethodnim znanjem španjolskog jezika upotrijebi riječ *mesa* (engl. *table*; tal. *tavolo*), u jezičnoj proizvodnji na talijanskom jeziku lingvist će takav primjer promatrati kao dokaz leksičkog utjecaja drugog stranog jezika i prepoznati španjolski jezik kao izvor utjecaja. No, ako postoji imalo sumnje da je španjolski jezik izvorno

³⁹ V. potpoglavlje 2.1.

jezik iz kojeg dolazi utjecaj, otvara se i mogućnost procjene da riječ *mesa* nije za učenika riječ na španjolskom nego na talijanskom, te se zbog takve mogućnosti nameće sljedeće pitanje: koristi li se učenik tim terminom vjerujući da je istovjetan i u španjolskom i talijanskom jeziku ili učenik više nije svjestan pripada li riječ *mesa* španjolskom jezičnom sustavu (De Angelis, 2005: 3)?

Autoričin je primjer dobar pokazatelj ne samo već spomenute složenosti ispitivana leksika u višejezičnih korisnika, već i da prilikom određivanja međujezičnih utjecaja, osobito kada je u pitanju leksik, moramo razmotriti moguće procese i čimbenike koji će zahvatiti leksički prijenos u pojedinom jeziku.

Raspravljajući o prirodi jezičnog prijenosa I. Kecskes i T. Papp (2003) stajališta su da promjenjiva priroda prijenosa obično vodi k strukturnim i leksičkim poteškoćama u prvoj fazi višejezičnog razvoja koji je pod utjecajem jednosmjernih procesa, odnosno procesa prilikom prijenosa iz J1 u J2, te prijenos iz J2 u J1 tada nije značajan. Autori navode da se zbog toga takav smjer prijenosa smatra negativnom pojavom koja je znak nedostatka određene vrste jezičnog znanja i javlja se kao gramatička i/ili leksička omaška i pogreška (Kecskes i Papp, 2003: 251).

Imajući u vidu različite smjerove prijenosa u slučajevima ovladavanja većim brojem jezika, osobito kada je riječ o leksičkom prijenosu, možemo se složiti s J. Pinto (2013) i potvrditi njegovu tezu da je leksički prijenos bitan kognitivni proces u učenju novog jezika. Leksički prijenos u ovladavanju većim brojem jezičnih sustava isprepleten je proces u kojemu do izražaja povremeno dolaze svi mehanizmi, i oni iz J1, i oni iz J2, J3, J4 itd., koji nužno ne ovise o prirodi i porijeklu leksika o kojemu mogu ovisiti sličnosti i razlike među jezicima, i oni mehanizmi koji se tiču unutarnjih i vanjskih čimbenika samih korisnika jezika (poput motivacije, metajezične/međujezične svjesnosti, psihotipologije, izloženosti jezicima, njihov redoslijed učenja i sl.).

Među počecima istraživanja leksičkog prijenosa i rasprave što se prenosi iz J1 i J2 u J3, posebno se može istaknuti istraživanje H. Ringboma (1987) čiju smo podjelu leksičkog prijenosa ranije opisali⁴⁰. Na temelju ispitivanja učenika kojima je finski ili švedski jezik bio jedan od J1 jezika, a koji su također učili navedene jezike kao J2, pišući eseje na engleskome jeziku kao J3 autor je došao do spoznaje da su se obje vrste prijenosa (i formalni i semantički prijenos) različito rasporedili. Osim formalne sličnosti među jezicima koja se pojavila kao jedan od glavnih čimbenika u jezičnoj pismenoj proizvodnji u J3, autor je primijetio da se i status pojedinog jezika iz kojeg se pojavio međujezični utjecaj, također pokazao bitnim čimbenikom, tako da je formalni prijenos u J3 bio očiti iz švedskog jezika, neovisno o tome je li švedski bio J1 ili J2, a semantički prijenos iz J1, bilo finskog ili švedskog jezika.

Istraživanje S. Williams i B. Hammarberg (1998) pokazalo je također različite uloge J1 (engleskog) i J2 (njemačkog) u usvajanju J3 (švedskog). Dok je J1 imao većinom metajezičnu funkciju (komentiranje jezične izvedbe, traženje pomoći) u J3 proizvodnji,

⁴⁰ Potpoglavlje 3.1.

J2 se aktivirao paralelno u međujeziku J3 te je služio kao pomoćno sredstvo prilikom oblikovanja leksika u J3. Između ostalog, autorice ističu i neke utjecajne čimbenike na koje treba obratiti pažnju u ispitivanju međujezičnih utjecaja na leksičkoj razini, a to su jezično znanje, tipologija i skorašnjost⁴¹.

Pozitivnu leksičku interakciju engleskog jezika u ovladavanju francuskim kao drugim stranim jezikom kod ruskih učenika prikazuje V. A. Gorina (2019) na primjeru ispitivanja francuskih posuđenica, s kojima su se učenici već susreli ovladavajući engleskim kao prvim stranim jezikom. Naime, autorica ističe da s gledišta međujezične interakcije u ovladavanju francuskim jezikom postoje tri osnovne kategorije leksika: leksičke jedinice francuskog jezika koje nisu u vezi s engleskim jezikom, odnosno one neće niti pozitivno niti negativno utjecati na ovladavanje leksikom; leksičke jedinice francuskog jezika koje se poklapaju s engleskim sličnicama zbog povijesnog posuđivanja imat će pozitivni učinak na ovladavanje J2 francuskim; leksičke jedinice koje su djelomično povezane među jezicima često će imati negativni učinak. Kako bi se olakšalo ovladavanje takvim leksičkim jedinicama, autorica predlaže upotrebu kontrastivne analize na nastavi korištenjem metoda objašnjavanja (Gorina, 2019: 58).

Kako bi ispitala međujezičnu interakciju studenata kojima je prvi jezik burmanski, drugi jezik ruski i treći jezik engleski, I. A. Tolmačova (2011) se koristila riječima-stimulima/podražajima (engl. *stimulus words*; rus. *слова-стимулы*) iz svakodnevnog govora studenata na način da za svaki jezik (ruski, engleski, burmanski) studenti na osnovi predložene riječi stimula kažu riječ na bilo kojem jeziku koja im prva padne na pamet. Reakcije su se sastojale od formalnih reakcija i različitih smislenih asocijacija. Rezultati su pokazali da je najveći udio reakcija na riječi u ruskom jeziku bio iz materinskog jezika (burmanskog), dok je za burmanski i engleski jezik udio bio gotovo podjednaki i to iz ruskog jezika. Različitim interakcijama jezika potvrđuje se autoričina hipoteza da u svijesti višejezičnog pojedinca u stalnoj su interakciji svi jezici kojima pojedinac ovladava.

C. Bardel (2015: 112) ističe da je interakcija među različitim jezicima kod višejezične osobe pojava koja se u posljednjih deset godina istražuje u području ovladavanja trećim jezikom, a leksička je razina vjerojatno najispitivanija razina na kojoj se temelje dosadašnja istraživanja. Autorica istovremeno navodi i razlog zbog kojeg postoje te se sve više provode brojna istraživanja u tome području, a to je želja za razumijevanjem kako je strukturiran mentalni leksikon te kako se pohranjuju riječi u višejezičnih osoba i u kakvoj su interakciji.

⁴¹ V. poglavlje 4.

3.3. Višejezični mentalni leksikon⁴²

Slijedom prethodnih poglavlja o leksičkim prijenosima između dva ili više jezična sustava, dolazimo do spoznaje da je ponekad vrlo teško odrediti ne samo vrstu leksičkog prijenosa, nego i smjer prijenosa. Kako bi se bolje pojasnilo leksičko procesiranje, ali i leksički prijenos u učenikovim jezicima, započelo se s istraživanjima mentalnog leksikona u dvojezičnih govornika za čije osnove su poslužili modeli jednojezičnog mentalnog leksikona. T. Gulan (2016: 7) ističe da, ono što istraživače dvojezičnog mentalnog leksikona zanima je kako su te riječi iz dva jezika pohranjene u pamćenju govornika, odnosno kakve su veze među riječima iz dva jezika i među riječima i konceptima koje one predstavljaju. Istraživanje organizacije mentalnog leksikona može nam poslužiti kao dobar izvor znanja o tome kako su riječi mentalno reprezentirane, kao i pohranjene u pamćenju te kakav je odnos među leksičkim jedinicama u jeziku.

V. Erdeljac (2009: 11) definira mentalni leksikon kao „skladište” riječi jezika koji znamo i koji učimo, odnosno radi se o ukupnim podacima o riječima kojima se služimo. Isto tako, prema autorici mentalni je leksikon konstrukt koji se zasniva na pretpostavci da svi oni koji upotrebljavaju neki jezik raspoložu relevantnim podacima o riječima i njihovim međusobnim odnosima koji su pohranjeni u njihovoj memoriji.

A. A. Zalevska (1999: 60) navodi kako se mentalni leksikon mora promatrati kao dinamični funkcionalni sustav koji se samoorganizira slijedom stalne interakcije između procesa obrade i poretka komunikacijskog iskustva i njegove proizvodnje, a ne samo kao pasivno skladište podataka o jeziku.

U ovladavanju inim jezikom čije osobito mjesto zauzima razvoj međujezika kao posebno stvorenog jezika, pretpostavka je i da će mentalni leksikon imati drugačiji tijek i funkciju od mentalnog leksikona u jednojezičnih govornika. Prema I. Bogunović i B. Čoso (2019: 1) mentalni leksikon bavi se prije svega pitanjima organizacije leksikona i leksičkog pristupa. U svom istraživanju čiji je cilj bio ispitati utjecaj J1 na J2 i obrnuto, te povezanost između različitih razina jezičnog znanja hrvatsko-engleskih dvojezičnih govornika i učinka pripremljenosti (engl. *priming effect*; rus. *эффе́кт пра́йминга/предшествования*), autorice su došle do zaključka da je učinak pripremljenosti koji je bio uvjetovan asocijativno-semantičkom povezanošću i prijevodnom povezanošću, pokazao značajni učinak i to iz smjera J1 u J2, čime se potvrđuju dosadašnja istraživanja da obje vrste povezanosti ubrzavaju prizivanje leksičkih reprezentacija iz memorije (Bogunović i Čoso, 2019: 16). Pripremljenost možemo definirati kao opće poboljšanje u izvedbi određenog zadatka, što može biti rezultat konteksta ili prethodnog iskustva, a očituje se u kraćem vremenu reakcije i većoj točnosti odgovora u slučaju kada su prvi i ciljni podražaj (npr. riječ ili slika) povezani (McNamara, 2005 u: Bogunović i Čoso, 2019: 2).

Raspravljajući o dvojezičnom mentalnom leksikonu i leksičkom prijenosu S. Jarvis (2009) govori da se leksički prijenos odvija putem dva mentalna procesa u dvojezičnom

⁴² Osim naziva *mentalni leksikon* u hrvatskoj literaturi upotrebljava se i naziv *umni rječnik* (Cvikić, 2009; Palmović i sur., 2010).

mentalnom leksikonu: tvorbom naučenih međujezičnih asocijacija i interferencijom prilikom procesiranja. Pod naučenim međujezičnim asocijacijama autor podrazumijeva stvorene mentalne veze između pohranjenih reprezentacija leksema ili lema iz dva ili više različitih jezika, dok se interferencija prilikom procesiranja može pojaviti aktivacijom riječi (lema ili leksema) u jednom jeziku kada govornik pokušava upotrijebiti drugi jezik te se to događa neovisno od prethodno oblikovanih mentalnih asocijacija između posebnih parova riječi iz dva ili više jezika (Jarvis, 2009: 103).

U ispitivanju D. A. Ivanišina (2014) htjelo se provjeriti kako djeluju višeznačne leksičke jedinice u organizaciji dvojezičnih osoba (ruskog kao J1 i engleskog kao J2) koje uče drugi jezik u formalnoj sredini i to na primjeru glagola. Autor zaključuje da postoji različita interakcija dva jezika u svijesti dvojezične osobe, a koja se zasniva na značajkama i materinskog i stranog jezika, tj. u izričajima na stranom jeziku pojavljuju se konstrukcije i smislene veze, svojstvene materinskom jeziku; izričaji na stranom jeziku svjesno se grade na usporedbi s materinskim jezikom; u izričajima na stranom jeziku pojavljuju se elementi kojih nema ni u materinskom niti u stranom jeziku (Ivanišin, 2014: 193).

Iako se u literaturi češće vodi rasprava o organizaciji mentalnog leksikona dvojezičnih osoba (Dijkstra, 2005; Sánchez-Casas i García-Albea, 2005; La Heij, 2005), kao i o modelima leksičkog procesiranja između dva jezika (Jiang, 2000; Jiang, 2004), u novije vrijeme pažnja se posvećuje i organizaciji višejezičnog mentalnog leksikona (Cenoz, 2003; Wei, 2006). Ispitivanja višejezičnog mentalnog leksikona i njegove reprezentacije kod višejezičnih osoba izuzetno su važna zbog saznanja o pohranjivanju leksema i njegove organizacije (v. K. De Bot, 2004: 8).

Budući da se dvojezični mentalni leksikon odnosi na organizaciju i pohranu riječi u pamćenju dva jezika nekog pojedinca, tada možemo zaključiti da višejezični mentalni leksikon predstavlja organizaciju i pohranu riječi u pamćenju većeg broja jezika kojima se služi neki govornik.

Različiti aspekti mentalnog leksikona kod višejezičnih osoba prikazuju se u radovima P. Ecke (2001) i A. Herwig (2001) koji rabe zadatke prijevoda u svrhu dobivanja podataka o organizaciji višejezičnog mentalnog leksikona. Namjera Eckeovog istraživanja (2001) bila je otkriti princip integriranja, organizacije i procesiranja riječi u mentalnom leksikonu J3 na nekoliko razina reprezentacije: formalnoj, sintaktičkoj i značenjskoj, kao i ispitati količinu, izvore i uvjete međuleksičkog utjecaja u leksičkoj proizvodnji J3. U elicitaciji podataka, točnije postupku za prikupljanje podataka autor se koristio prijevodom riječi sa španjolskog kao materinskog jezika na njemački jezik kao J3 s ponuđenim kontekstom u J3 i metodom *navrh jezika* (engl. *tip-of-the-tongue state*; rus. *метод на кончике языка*). Fenomen „navrh jezika” opisuje situaciju u kojoj se govornik ne može u željenom trenutku sjetiti neke konkretne riječi (koju inače sasvim dobro zna) te tražeći pravu riječ govornik nagađajući navodi slijed asocijacija, a te riječi-pokušaji zapravo su izvor informacija o vezama ciljane riječi u mentalnom leksikonu (Erdeljac, 2009: 315). Radi se o metodi koja se upotrebljava kako bi se dobio detaljniji

uvid u leksičko procesiranje, ali i međuleksičke utjecaje. Studenti su nakon pismenog prijevoda riječi slušali ponovno riječi na materinskom jeziku koje im je čitao istraživač te bilježili određena svojstva riječi, svoje znanje i moguće asocijacije riječi, tj. ono što im je bilo navrh jezika. Rezultati su pokazali da su greške u pismenom prijevodu većinom bile nenamjerne, automatske, a rezultat su povezanih J2 struktura koje se ne mogu potisnuti, dok riječi u metodi *navrh jezika* uključuju svjesno traženje riječi u J3 što može biti rezultat potiskivanja J1 i J2. Slab učinak materinskog jezika u J3 proizvodnji, prema autoru može biti ne samo zbog nedostatka sličnosti između J1 i J3, već i nekih čimbenika, kao što su *psihotipologija*, *učinak stranog jezika* i *učinak posljednjeg jezika* (Ecke, 2001: 106). A. Herwig (2001) prikazuje četiri studije slučaja kako bi opisala produktivno procesiranje u prijevodu kod višejezičnih korisnika (J1 norveškog i engleskog, J2 njemačkog, J3 nizozemskog i J4 švedskog). Četvero studenata najprije je sastavljalo priču na osnovi slika na svome materinskom jeziku, zatim su prevodili istu priču s materinskog na druge jezike, a prilikom prevođenja služili su se *metodom glasnog navođenja misli* (engl. *think aloud verbal protocols*; rus. *метод вербализации мыслей; думайте вслух протокол*). Osim autoričinog rezultata da su jezici međusobno povezani u višejezičnom leksikonu, kao i da su neovisni jedan od drugoga, pokazalo se da na određivanje prirode i jačine međujezičnih veza i sposobnosti korisnika da procesiraju odvojeno više jezika, utječu jezično znanje, percepcija o udaljenosti među jezicima i jezik svojstven razrednom diskursu (engl. *classroom language*; rus. *язык класса*).

Kao što se može primijetiti iz prethodno spomenutih istraživanja, struktura višejezičnog mentalnog leksikona najbolje se može opisati kroz promatranje međujezičnih utjecaja. Prema mišljenju W. Szubko-Sitarek (2015: 84) međujezični utjecaji glavna su odrednica usvajanih i organizacijskih uzoraka višejezičnog mentalnog leksikona. U ispitivanju dvojezičnog i višejezičnog mentalnog leksikona najčešće se rabe sličnice. Pokazalo se da će se takve riječi prije prepoznati i aktivirati u leksikonu višejezičnih osoba od nesličnica, odnosno riječi koje ne dijele nikakve sličnosti među jezicima.

3.4. Sličnice – definicije i vrste

Većina nastavnika stranih jezika i lingvisti mišljenja je da sličnosti i razlike u oblicima riječi, kao i sličnosti i razlike u njihovim značenjima, igraju bitnu ulogu koliko će brzo govornici nekog drugog jezika ovladati stranim jezikom (Odlin, 1989: 77).

U istraživanjima međujezičnih utjecaja čiji je naglasak na leksičkom procesiranju u dvojezičnih ili višejezičnih govornika (Cristoffanini i sur., 1986; Lalor i Kirsner, 2000; Ringbom, 2001; Burton, 2013) najčešće se promatraju *sličnice* koje su u stručnoj literaturi poznatije kao *srodnice*⁴³ (engl. *cognates*; rus. *когнаты; корреляты*) te se ispituje koliko one mogu olakšati proces ovladavanja jezikom. U lingvističkim i psiholingvističkim istraživanjima, *sličnice*, tj. *srodnice* definiraju se kao riječi čiji su oblik i značenje isti

⁴³ V. K. Cergol Kovačević (2012a, 2012b), M. Alujević (2018).

ili slični među jezicima (Dijkstra, 2005; Schepens i sur., 2012). K. Cergol Kovačević (2012) također objašnjava da su *srodnice* prijevodni ekvivalenti koji su po obliku i značenju slični u jezicima te smatra da će se u dvojezičnih osoba takve riječi prije aktivirati u zadacima leksičke odluke⁴⁴ (engl. *lexical decision tasks*; rus. *лексическое решение задачи*), dok I. Potapova i sur. (2015) prihvaćaju definiciju da se radi o prijevodnim ekvivalentima sa sličnom fonologijom i ortografijom. Na složenost prirode određenja takvih riječi zbog problema razumijevanja njihova opisa, tj. što se misli pod nazivima *sličnim*, *istim* i *velikim preklapanjem* upućuje F. Grosjean (2008: 259) i navodi da nije iznenađujuće da se mogu naći razlike u istraživanjima (osobito na fonološkoj razini) jer je činjenica da riječi često posjeduju nekoliko značenja s različitom učestalošću pojavljivanja. Autor je stajališta da je, upravo zbog navedenog razloga, teško oblikovati jedinstvenu definiciju *sličnica* ili *srodnica* koja bi odgovarala svakom novom istraživanju.

Ruske autorice I. A. Votjakova i S. O. Emeljanova (2016) spominju termin *međujezični sinonimi* (engl. *cross-linguistic synonyms*; rus. *межъязыковые синонимы, друзья переводчика*), riječi koje često olakšavaju proces prijenosa jezičnih znanja iz jednog jezika u drugi, za razliku od *međujezičnih homonima* (engl. *cross-linguistic homonyms*; rus. *межъязыковые омонимы*) ili *lažnih prijatelja*. O međujezičnim homonimima govori L. P. Lobkovskaja (2012: 83) opisujući ih kao riječi dva ili više jezika u kontaktu koja su po glasovnom ili grafemskom obliku slična ili ista, a u različitoj mjeri drugog značenja.

H. Ringbom (2007b) naglašava da su *sličnice* ili *srodnice* između dva jezika povijesno povezane. Radi se o sličnim riječima po obliku čija značenja mogu biti identična, slična, djelomično različita ili ponekad i potpuno različita (Ringbom, 2007b: 73). H. Ringbom (2007b) ovdje misli prvenstveno na *sličnice* ili *srodnice* između dva jezika, ali one se mogu pojavljivati uspoređujemo li ne samo materinski i strani jezik kod učenika, nego i više stranih jezika. Prema tome, neke će se *sličnice* ili *srodnice* pojavljivati samo između dva strana jezika, ili čak i tri, dok će biti izostavljene u materinskom jeziku. O tome također ovisi i broj posuđenica, tj. koliko je pojedini jezik prihvatio u svoj sustav riječi iz drugog stranog jezika i koliko su prihvaćene posuđenice česte u upotrebi učeničova jezika, bilo materinskog ili stranog. W. Szubko-Sitarek (2015) tvrdi da u psiholingvističkim istraživanjima fokus nije na etimološkoj povezanosti među jezicima, već na jezičnom procesiranju jer se pretpostavlja da će samo aspekti osnovnih mentalnih reprezentacija, poput ortografije, fonologije i semantike, utjecati na procesiranje.

Stoga je uobičajeno *sličnice* ili *srodnice* promatrati sa sinkronijskog stajališta, kao riječi s prepoznatljivim sličnostima, bez obzira na njihovu etimologiju (Letica Krevelj, 2014: 36).

S psiholingvističke strane one mogu predstavljati određeni paradoks u procesu učenja jer mogu istovremeno i olakšavati i otežavati učenje leksika (Pál, 2000). Očekivano je da će se takve riječi pojavljivati uglavnom među srodnim jezicima, no one se mogu naći i u nesrodnim jezicima.

⁴⁴ V. potpoglavlje 6.3.

Naglasili bismo da termin *sličnice* nije općeprihvaćen u hrvatskoj lingvističkoj i psiholingvističkoj literaturi⁴⁵, međutim kako u udžbeniku prikazujemo istraživanja u ovladavanju leksikom⁴⁶ među srodnim i nesrodnim jezicima odlučili smo upotrijebiti naziv *sličnice* umjesto *srodnice* koji bolje odgovara svrsi.

Prema K. Lemhöfer i sur. (2004) sličnice se najčešće pojavljuju u istraživanjima procesa dvojezičnosti kao glavno sredstvo u ispitivanju strukture dvojezičnog mentalnog leksikona.

Prilikom određivanja međujezičnih utjecaja u leksiku, kada su u pitanju sličnice, moramo s oprezom pristupiti njihovoj analizi jer one ne moraju biti samo odraz utjecaja sličnosti ili udaljenosti među jezicima koja se navodi u literaturi, već slučajne nesvesne pogreške učenika, a one su vidljive i na ortografskoj, fonološkoj, morfološkoj i semantičkoj razini. Stoga sličnica ima nekoliko vrsta, a rezultat njihove podjele različito je etimološko porijeklo sličnica. One se najčešće prepoznaju po istim ili sličnim oblicima u dva, tri i većem broju jezika, ali ponekad se razlikuju po značenju. Nedosljednost definicije sličnica uglavnom ovisi o kontekstu istraživanja, te je važno također istaknuti da pojedini autori različito raspodjeljuju sličnice. Tako sličnice možemo podijeliti na one s istim ili sličnim oblikom i istim značenjem, poznate u stručnoj literaturi pod nazivom *prave sličnice* (engl. *true cognates*; rus. *полные когнаты*); *djelomične sličnice*, riječi istog ili sličnog oblika, no čije se značenje djelomično preklapa, odnosno u nekim kontekstima riječi će imati slično značenje, a u nekima ne (engl. *partial cognates*; rus. *частичные когнаты*); *slučajne sličnice*, riječi istog ili sličnog oblika, no bez etimološke povezanosti i različitog značenja (engl. *accidental cognates*; rus. *случайные когнаты*)⁴⁷. Kod određenja slučajnih sličnica mora se voditi računa o istom izgovoru riječi u jezicima, neovisno o njihovu obliku jer H. Ringbom (2007b: 73) navodi primjer francuske i engleske riječi *pain*, koja je istog oblika u oba jezika, no različitog izgovora i značenja, te naglašava kako se u navedenom primjeru radi o riječi čija je sličnost po obliku sasvim slučajna i prema tome ne može se promatrati kao sličnica. A. Pál (2000: 40) ističe da se u kognitivnoj psiholingvistici povijesna povezanost riječi ne uzima u obzir te da razlike u mentalnim reprezentacijama riječi koje su slične po obliku, kao i priroda i stupanj njihove formalne sličnosti određuju vrstu sličnog povezivanja (engl. *cognate pairing*; rus. *соединение когнатов*). Autorica stoga među sličnim parovima razlikuje međujezične homofone i homografe (engl. *crosslinguistic homophones/homographs*; rus. *межъязыковые омофоны/омографы*) te međujezične parofone i parografe (engl. *crosslinguistic parophones/parographs*; rus. *межъязыковые парофоны/парографы*) s potpunim i djelomičnim preklapanjem ili bez semantičkog preklapanja. Osim naziva međujezični homografi u literaturi se spominju još i nazivi lažni prijatelji i međuleksički homografi (engl. *interlexical homographs*; rus. *межлексические омографы*) (v. I. K. Christoffels i A. M. B. de Groot, 2005). Za homografe autorica navodi sljedeće primjere: njem. *Lust* engl. *lust*; njem. *Land* i engl. *land*, za parografe: njem. *Milch* i engl.

⁴⁵ Prijedlog termina je naš (op. a.).

⁴⁶ V. poglavlje 8.

⁴⁷ Prijevod termina na ruski jezik je naš (op. a.).

milk; njem. *Sturm* i engl. *storm*, te homofone: njem. *Sturm* i engl. *storm* i parofone: njem. *weiss* i engl. *white*, koji se izgovaraju na vrlo sličan, ali drugačiji način.

Prema tome, *sličnice* ćemo definirati kao riječi istog ili sličnog oblika i istog ili sličnog, tj. djelomično različitog značenja u više jezika koji ne moraju pripadati istoj jezičnoj skupini i imati zajedničko etimološko porijeklo.

Pri opisu riječi istog ili sličnog oblika, a potpuno različitog značenja zadržat ćemo naziv *lažni prijatelji* (engl. *deceptive cognates*; *false cognates*; *false friends*; rus. *ложные друзья переводчика*), sveprisutan u jezikoslovnoj literaturi.

K. Lewis (2016: 1) definira *lažne prijatelje* kao parove leksema iz dva jezika, koji su oblikom jednaki ili slični, a značenjski različiti. Autor daje vrlo detaljan pregled nazivoslovnog određenja lažnih prijatelja i njihovu tipologiju donoseći popis velikog broja naziva navedene pojave u 13 jezika (Lewis, 2016: 24-25).

Sljedeća tablica prikazuje vrste i primjere sličnica i lažnih prijatelja koje nalazimo među stranim jezicima kojima mogu ovladavati višejezični učenici.

Tablica 3.2.

Sličnice i lažni prijatelji na primjeru engleskog, njemačkog, talijanskog i ruskog jezika

Prave sličnice (Odlin, 1989; Pál, 2000; Ringbom, 2007b; Jarvis, 2009; Votjakova i Emeljanova, 2016; Krasnokutskaja, 2018)	Djelomične sličnice (Pál, 2000; Ringbom, 2007b; Jarvis, 2009; Krasnokutskaja, 2018)	Lažni prijatelji (Pál, 2000; Ringbom, 2007b; Christoffels i de Groot, 2005; Jarvis, 2009; Krasnokutskaja, 2018)	Slučajne sličnice (Pál, 2000; Jarvis, 2009; Krasnokutskaja, 2018)
fresh (E) – frisch (NJ) – fresco (T) (hrv. <i>svjež</i>)	actual (E) (hrv. <i>stvaran, zbiljski</i>) – aktuell (NJ) (hrv. <i>suвремен, aktualan</i>)	fabric (E) (hrv. <i>tkanina; tkivo</i>) – Fabrik (NJ) (hrv. <i>tvornica</i>) – fabbrica (T) (hrv. <i>tvornica</i>)	build (E) (hrv. <i>graditi</i>) – Bild (NJ) (<i>slika</i>)
elephant (E) – Elefant (NJ) – elefante (T) (hrv. <i>slon</i>)	sea (E) (hrv. <i>more</i>) – See (NJ) (hrv. <i>jezero; more</i>)	gymnasium (E) (hrv. <i>gimnastička dvorana, vježbaonica</i>) – Gymnasium (NJ) (hrv. <i>gimnazija</i>) – ginnasio (T) (hrv. <i>gimnazija</i>) – гимназия (R) (hrv. <i>gimnazija</i>)	tear (E) (hrv. <i>suza</i>) – Tier (NJ) (hrv. <i>životinja</i>)
bakery (E) – Bäckerei (NJ) (hrv. <i>pekara</i>)	become (E) (hrv. <i>postati</i>) – bekommen (NJ) (hrv. <i>dobiti</i>)	nedjelja (H) (hrv. <i>7. dan u tjednu</i>) – неделя (R) (rus. <i>tjedan</i>)	eyes (E) (hrv. <i>oči</i>) – Eis (NJ) (hrv. <i>led</i>)
apricot (E) – Aprikose (NJ) (hrv. <i>marelica</i>)	Nummer (NJ) (hrv. <i>broj (telefona)</i>) – номер (R) (hrv. <i>hotelska soba; broj (telefona)</i>)	magazine (E) (hrv. <i>časopis</i>) – магазин (R) (hrv. <i>trgovina</i>)	laugh (E) (hrv. <i>smijati se</i>) – laufen (NJ) (hrv. <i>trčati</i>)
advocate (E) – Advokat (NJ) – avvocato (T) – адвокат (R) (hrv. <i>odvjetnik, advokat</i>)			Kravatte (NJ) (hrv. <i>kravata</i>) – кровать (R) (hrv. <i>krevet</i>)
punctual (E) – pünktlich (NJ) – puntuale (T) – пунктуальный (R) (hrv. <i>vremenski točan</i>)			

Stajalište je J. Schepensa i sur. (2012) da će se pojaviti facilitacijski učinak (engl. *facilitation effect*; rus. *эффе́кт фа́цилитации*) sličnica koje olakšavaju jezičnu proizvodnju kada su u pitanju tri (ili čak više) jezika nego samo dva. Budući da u jezicima postoji i velik broj posuđenica, tada je ponekad teško razlikovati u međujezičnoj interakciji većeg broja jezika radi li se o utjecaju jednog jezika na drugi ili jednostavno upotrebi posuđenica iz jednog jezičnog sustava. Kao primjer možemo spomenuti interakciju engleskog i njemačkog jezika kod hrvatskih govornika, koji se ponekad nesvjesno mogu koristiti posuđenicom iz njemačkog jezika prilikom ovladavanja engleskim jezikom, a koja se u potpunosti asimilirala u hrvatski jezik i stoga je govornici hrvatskog jezika odmah ne prepoznaju.

Ispitivanje sličnica u višejezičnih osoba u hrvatskome kontekstu s gledišta međujezičnih interakcija još je uvijek ograničeno. Razlog tome mogu biti zahtjevni metodološki pristupi te razni ograničavajući čimbenici jer se većina takvih istraživanja isključivo provodi u formalnom okruženju.

Zadaci za vježbu i provjeru znanja

1. Koliko često Vam se događaju međujezični utjecaji u ovladavanju leksikom?

Događaju li se oni među svim jezicima kojima vladate i u kojim slučajevima?

Navedite primjere: _____

2. Obrazložite receptivno i produktivno leksičko znanje.

Receptivno leksičko znanje je _____.

Produktivno leksičko znanje je _____.

U kojim jezicima posjedujete receptivno, a u kojima produktivno leksičko znanje?

Potkrijepite primjerima: _____

3. Koja vrsta leksičkog prijenosa je najočitija među Vašim jezicima?

Navedite primjere: _____

4. Objasnite pojam *meduleksička interakcija*.

Meduleksička interakcija je _____.

5. Definirajte pojmove *mentalni leksikon*, *dvojezični mentalni leksikon* i *višejezični mentalni leksikon*.

Mentalni leksikon je _____.

Dvojezični mentalni leksikon je _____.

Višejezični mentalni leksikon je _____.

6. Razmislite o istraživačkim metodama kojima biste najbolje mogli ispitati prizivanje riječi iz višejezičnog mentalnog leksikona.

Istraživačke metode za koje smatram da najbolje mogu ispitati prizivanje riječi iz višejezičnog mentalnog leksikona su: _____.

7. Što su sličnice, a što su lažni prijatelji?

Sličnice su _____

Lažni prijatelji su _____

8. Imajući u vidu jezike kojima vladate, navedite primjere sličnica i lažnih prijatelja među njima.

Dodatna literatura

- Chacón-Beltrán, R., Abello-Contesse, C. i del Mar Torreblanca-López, M. (ur.) (2010). *Insights into Non-native Vocabulary Teaching and Learning*. Bristol, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters.
- Jajić Novogradec, M. (2021). Positive and Negative Lexical Transfer in English Vocabulary Acquisition. *ELOPE: English Language Overseas Perspectives and Enquiries*, 18 (2): 139-165.
- Rothman, J., González Alonso, J. i Puig-Mayenco, E. (ur.) (2019). *Third Language Acquisition and Linguistic Transfer*. New York: Cambridge University Press.

Zaključne napomene

Istraživanja ovladavanja leksikom među najbrojnijima su u području dvojezičnosti i višejezičnosti. Istraživače često zanima kako su riječi pohranjene u mentalnom leksikonu, te kako dvojezične i višejezične osobe prizivaju pojedine riječi bilo u receptivnoj ili produktivnoj uporabi pojedinog jezika, kao i to, na koji način povezuju znanje leksika među jezicima. Tako, na primjer, iz vlastitog iskustva možemo razmisliti je li nam lakše prizvati neku riječ iz jednog slavenskog jezika u drugi slavenski jezik (iz hrvatskog u češki, ruski, slovački ili ukrajinski), ili ćemo upotrijebiti leksičko znanje nekog od ovladanih jezika neovisno o tome jesu li srodni, i to samo zbog možebitne veće učestalosti upotrebe jednog jezika. Premda je leksički prijenos najočitiji i među srodnim i nesrodnim jezicima, ponekad je složeno objasniti upotrebu pojedine riječi u jezičnoj proizvodnji pojedinca. Stoga, u formalnom učenju jezika jedna od glavnih zadaća nastavnika stranih jezika je da eksplicitno ukažu višejezičnim učenicima na povezivanje njihovog postojećeg jezičnog znanja među jezicima. Međutim, velik utjecaj na upotrebu riječi u pojedinom jeziku imaju i čimbenici koji često uvjetuju pojavu međuleksičkih interakcija u mentalnom leksikonu pojedinca, o kojima ćemo nešto više reći u sljedećem poglavlju.